

СТАТИИ/СТАТЪИ/ARTICLES

Мария Йовчева (София, България)

ОСОБЕНОСТИ В СТРУКТУРАТА И СЪСТАВА НА СЛУЖБИТЕ
ЗА ЧЕТВЪРТЪК В СЛАВЯНСКИ РЪКОПИСНИ ОКТОИСИ

Разрешаването на проблемите около появата и развитието на Октоиха в славянската книжовна практика се съпътствува от редица трудности, пред които изобщо са изправени изследвачите в областта на химнографията. Те произтичат най-вече от неустановеността и променливостта на състава и структурата на химнографските сборници в ранната писмена традиция. От една страна, структурата на Октоиха също като Триода и Минея се съотнася с изискванията на църковния устав, което предопределя съществени разлики в състава и обема на песенния материал между староизводните октоиси, зависими от Студийския типик, и новоизводните, чието формиране се свързва с Иерусалимския типик¹. От друга страна, особената композиция на службата прави връзките между изграждащите я части неустойчиви и много лесно отделни елементи могат да бъдат променяни². Освен това разполагането на химнографския материал невинаги следва реда, по който той се изпълнява по време на богослужението. Така в зависимост от подредбата му по функционален принцип или според жанра на песнопенията в практиката са се формирали различни типове октоиси³: Октоих (в тесния смисъл на думата), Изборен октоих, служебен Шестоднев, Параклитик, Възкресен октоих и др. Поради този своеобразен развой вариативността в ръкописните октоиси може да засегне всички равнища на текста и се проявява в колебания при вида и броя на каноните в определен ден и изискваните от тях стихирни, промяна в богослужебното място

¹ Срв. Скабалланович, М. Толковый типикон. Вып. 1. М., 1995, с. 417; Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 1992, 298—299. За зависимостта на минейните служби от развитието на литургичната практика вж. Кожухаров, С. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. Т. 1. С., 1974, 284—290. Конкретно за промените в структурата на Октоиха вж. Шеламанова, Н. Славяно-русский октоих (пенотированный) XII—XIV вв. — В: Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР. Вып. 2. Ч. 2. М., 1976, 346—364.

² Кожухаров, С. Цит. съч., 282—283; Богдановић, Д. Византијски књижевни канон у српским службама средњег века. — В: О Србљаку. Београд, 1970, с. 105.

³ Тук се придържам към прието от руските учени делене на Октоиха, вж. Шеламанова, Н. Цит. съч., 344—345. За съжаление терминологичната несъгласуваност в работите на учените от различни страни води до появата на двузначни термини. Например с названието Параклитик (гр. ἡ Παρακλητική) повечето изследователи в областта на хим-

на едни и същи тропари и стихирни, съчетаване на еднакви стихирни с различни богородични в отделните кодекси, поява на различни седални тропари в един и същ канон, множество лексикални, синтактични и морфологични разнотечия и др.

Единствено в тематиката на песнопенията за всеки от седмичните дни съществува относителна установеност, тъй като в богослужебната практика всеки ден е отреден за определен светец или събитие: например понеделник е ден на ангелите и за покаяние, във вторник се чествува Йоан Предтеча и също е ден за покаяние, в сряда и петък се славят Кръстът и Богородица, в събота се почитат Все Светии и починалите, а в неделя се изпълняват възрешен и кръстовъзкрешен канон. Изключение представят службите за осемте гласа за четвъртък, където разликите засягат дори и тематиката на поместваните песнопения. В ръкописите се откриват три различни по посвещение канона и съответно в зависимост от тях три вида стихирни: за апостолите (общо), за ап. Петър (за някои гласове — за ап. Петър и Павел) и за Николай Мирликийски. Настоящото изследване разглежда състава и композицията именно на тези служби по ръкописи от XII—XVI в., начините на комбиниране на песнопенията в тях, както и разпространението на различните творби в писмената традиция.

Работата се основава върху материала от следните ръкописи: XII—XIII в. — Виен = Виенски (за 4 глас); XIII в. — Соф = Софийски (за 2 глас и части от 8 и 9 песен на 3 глас); Стр = Струмишки (за 5 глас и части от 4 и 7 глас); Заг = Загребски, познат още и като Михановичев (за 1, 2, 4, 5, 6, 7 и 8 глас); Бит = Битолски (канонът е за 4 глас, а стихирите са за 4, 5, 6, 7 и 8 глас); Бел = Белградски (за части от 6 глас и за 7 глас); F.п. I. 76 от Руската национална библиотека в Петербург (части от 5 глас); XIII—XIV в. — Сол = Солунски (за 7 глас); XIV в. — Крб = Карансебешки (петогласник)⁴. Почерпани са и данните от някои описи⁵. Като предста-

нографията въз основа на византийската практика означават пълния Октоих (гр. ἡ μευαλή Ὀκτωήχος с по два канона за делничните дни и всички видове стихирни към тях, срв. Wellesz, E. A History of Byzantine Music and Hymnography. Oxford, 1961, 139—140; Lunt, H. On Slavonic Palimpsests. — In: American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists. Moscow, September 1958. Gravenhage, 1958, p. 194; Трифуновић, Ђ. Азбучник српских средновековних књижевних појмова. Београд, 1974, с. 205; Штављанин-Ђорђевић, Љ. Београдски македонски октоих (из средине XIII века). — В: Кирил Солунски. Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски. Т. 2. Скопје, 1970, 420—421. В руската наука обаче то се употребува за друг тип Октоих, съдържащ само каноните за всички дни на осемте гласа, но без останалите песнопения.

⁴ Като представители на староизводните октоиси са използвани предимно среднобългарски ръкописи. Cod. slav. № 37 от Виенската библиотека представя своден тип богослужбен сборник, вж. Станчев, К., Г. Попов. Климент Охридски. Живот и творчество. С., 1988, с. 139. Подредбата на октоиховия материал в него дава основание да го причислим към служебните шестодневи. Софийският се нази под № 554 в НБКМ. Струмишкият е № 136 от Хлудовата сбирка в Държавния исторически музей в Москва и е използван по изданието на архим. Амфилохий „О самодревнейшем октоихе XI века, найденном в 1868 г. А. Т. Гильфердингом в Струмице“ (М., 1874). Загребският и Битолският се съхраняват съответно под сигнатура III.в. 9. и III.а. 45—46 в Библиотеката на Хърватската академия на науките и изкуствата в Загреб, вж. № 136 и № 137 у Mošin, V. Cirilski rukopisi jugoslavenske Akademije. I Dio. Opis rukopisa. Zagreb, 1955, p. 203 и 204. Белградският се състои от две части: P 104 от Народната библиотека в Белград и 3 I 110 и Г 227 от Музея

вители на новоизводните октоиси са използвани октоих № 19 и № 20 от библиотеката на манастира „Св. Екатерина“ в Синай (по-нататък Син 19 и Син 20)⁶, октоих № 355 от Архива на Сръбската академия на науките и изкуствата от средата на XIV в. (първогласник)⁷, пет ръкописа от НБКМ: № 560 от XIV в. (за 1—4 глас), № 561 от XIV—XV в. (запазена служба само за 5 глас), № 562 от XV в. (за 1—4 глас), № 565 от XV в. (петогласник) и № 568 от XVI в. (за 4 глас, тъй като е Изборен октоих)⁸. За сравнение са привлечени изданието на църковнославянския октоих⁹ и на пълния гръцки октоих, отпечатан през 1850 г.⁹ Където е необходимо, се привеждат и данните от ранните печатни сръбски издания — Цетинския октоих¹⁰ от 1494 г. и Октоиха на Божидар Вукович от 1537 г. (петогласник).

Службите за делничните дни в староизводните октоиси съдържат по-малък брой химнографски единици и се отличават с по-опростена структура в сравнение с новоизводните. Те се състоят от два основни дяла — вечерна с два вида стихир и утринна, включваща канон (канони) и хвалитни стихир след него. Настоящото изложение ще разгледа химнографския материал именно според неговото разположение в тези два дяла, тъй като то отговаря и на реда му в най-разпространения тип Октоих, и на естественото му място в богослужението.

На вечерната служба във всеки делничен ден се поместват два вида стихир, чиито названия според стиховете от псалмите, въвеждащи тяхно-

на Сръбската православна църква в Белград. F.n.I. 76 стои под № 213 в „Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI—XIII вв.)“ (М., 1984) (по-нататък СК) и е отпечатан от архим. Амфилохий в „Об отрывках из древнеславянских рукописей XI и XII—XIII вв.“ (М., 1880, 16—19). Солунският също включва две части: № 556 и № 922 от НБКМ. Карансебешкият се съхранява под № 450 в Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ.

⁵ Горский, А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. 3. Ч. 1. М., 1869, 465—494 (№ 419—422 — параклитичи) и 537—584 (№ 431 и № 432 — служебни шестодневи); Mošin, V. Цит. съч., 203—210 (№ 136—146); Сводный каталог славяно-русских рукописных книг...; Tarnanidis, I. The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai. Thessaloniki, 1988, 114—118 (за 9/N). За съжаление приетата практика при описание на Октоиха не дава необходимата информация за спецификата на състава на конкретния кодекс. Изключение прави описът на Московската синодална библиотека, в който са посочени дори съществени особености от композицията на отделните служби.

⁶ За пряката връзка на Син 19 с преводаческата и редакторската дейност на атонските книжовници през първата половина на XIV в. свидетелства приписката, чийто текст е публикуван от Й. Иванов в „Български старини из Македония“ (С., 1970, с. 275). Син 20 е дело на съзия преписвач Методий, който отново е оставил името си в приписка. Първият от споменатите кодекси съдържа поставени по богослужебен ред и по гласове всички стихир и неделни канони, а вторият включва по два канона за делничните дни на всичките осем гласа. На практика по състав на песенния материал двата октоиха взаимно се допълват и общо представят целия обем на химничната поезия, необходим за оформянето на пълн октоих.

⁷ Вж. № 1005 у Богдановић, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI—XVII века). — В: Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. 1 одељене. Кн. 31. Београд, 1982, с. 75.

⁸ Октоих, сиреч Осмогласник. М., 1863.

⁹ Παρακλητικὴ ἤτοι ἡ μεγάλη ὀκτώηχος. Βενετία, 1850.

¹⁰ Октоих првогласник Ђурђа Црнојевића 1494. Цетинье, 1987; Октоих од петог до осмог гласа из штампарије Ђурђа Црнојевића. Београд, 1973 (по фототипно издание).

то изпълнение, са: „На Господи, възвах“ (след 140, 141 или 129 пс.) и „На стиховно“ (стиховни). В зависимост от поставените в началото на вечерната за четвъртък стихирни ръкописите се поделят в две групи. Най-често срещаната практика е да се изпълняват молебни стихирни за ап. Петър (за 8 гл. – за ап. Петър и Павел), за което свидетелствува материалът от Крб, Сол и Стр, а така също и широкото разпространение на тези стихирни в служебните шестодневи (Виен, № 431 и № 432 от Московската синодална библиотека) и в изборните октоиси (Бит, № 122 и № 123 от Софийската сбирка на Руската национална библиотека в Петербург), където са разположени в друга подредба — сред молебните стихирни за всички делнични дни от съответния глас. В заглавията се указват обикновено като стн: мѣбны: стѣмъ: петръ (Крб 5 и 8 глас), стрн: мѣбны: стѣмъ: петръ (Крб 6 глас) или само стн: мѣбны (Крб 8 глас, Бит 4, 5, 6, 7 и 8 глас, Сол 7 глас). Единствено в Стр стихирите за 5 глас са назовани и според богослужбеното им място на: гн: възвѣх. Стихирите са по 3 за всеки глас и с изключение на Стр не са последвани от богородична. В споменатата част от вечерната служба в печатния гръцки октоих липсват успоредици за молебните за Петър, а както отбелязва издателят на Струмишкия октоих архимандрит Амфилохий¹¹, съответствия за тях не се откриват в ръкописни гръцки октоиси от XIII—XIV в.

Втората група октоиси, към която спадат Заг и Соф, съдържа „На Господи, възвах“ по три молебни стихирни за Николай Мирликийски. В Заг е възприета практиката те да се означават в зависимост от богослужбеното им място: мѣ: на гн възвѣх: николаѣ (2 глас), стн: мѣ: николаѣ: на гн възвѣх (5 глас), мѣ: на гн възвѣх (4, 6 и 7 глас) или само на гн възвѣх (8 глас), а в Соф — само като молебни. Изключения се наблюдават в службите за два гласа в Заг, където за 7 глас има 4 стихирни, комбинирани от 1 стихира за Петър (със съответствие в първата група ръкописи) и 3 за Николай (с гръцки съответствия). За 8 глас се появяват стиховните стихирни, които трябва според утвърдената структура да следват стихирите „На Господи, възвах“. Такова разнообразие в тематиката е възможно поради факта, че стихирите „На Господи, възвах“ по принцип са посветени и на единия, и на другия светец или събитие, почитани на следващия ден¹². В староизводните октоиси обаче то се среща изключително рядко, като засега е познато само от Заг. Подобно отклонение от правилата, при това съчетано с нарушена структура при стихирите за 8 глас, свидетелствува за смесване на елементи от две композиции¹³. В случая обяснението е редакторската дейност на някой книжовник или преписвач, който е съчетал части от две служби и е пожелал да почете и ап. Петър, и св. Николай.

В новоизводните ръкописни октоиси и в печатните гръцки и църковнославянски издания комбинирането на два вида различни по тематика стихирни „На Господи, възвах“ е регламентирана практика. В началото на

¹¹ Архим. Амфилохий. О самодревнейшем октоихе..., с. VI и 50.

¹² Шеламанова, Н. Цит. съч., с. 355.

¹³ Кожухаров, С. Цит. съч., с. 284. Подобни примери за механично смесване на текстове от различни служби са разгледани от Г. Попов в „Следи от разпространението на Наумовия канон за св. апостол Андрей“ (Старобългарска литература, 28—29, 1994, 21—22).

вечерната в сряда в част от новоизводните октоиси (№ 560, № 562 и № 565 от НБКМ) и в печатните сръбски октоиси стоят 3 молебни стихири с покаянен характер, а след тях 4 богородични, всяка от които се въвежда с различен се. Срещат се и ръкописи, които, макар по поместените канони да се отнасят към новата редакция, при стихирите показват следи от стария извод. Например № 561 от НБКМ съдържа на същото богослужебно място 3 апостолски стихири, между които се появява една стихира за ап. Петър. В № 431 от Московската синодална библиотека също е поместена стихира за ап. Петър. Коренно различен състав представят други от новоизводните (Син 19 и № 355 от Архива на Сръбската академия на науките и изкуствата) и печатните църковнославянски и гръцки октоиси. Отпред са разположени 4 апостолски стихири, които в староизводните октоиси не са преведени, а след тях — молебни за св. Николай, чийто найранен славянски превод откриваме именно в Заг и Соф.

Вечерната служба в сряда завършва с 4 броя стиховни стихири (на стиховне, на стиховни), посветени общо на апостолите, които във всички разглеждани ръкописни и печатни октоиси са еднакви за съответния глас. По тема само първите две стихири са апостолски, а после идват мъченична и богородична. Вариации в състава се явяват единствено при избора на богородичните, но съчетаването на едни и същи стихири с различна богородична на същия глас за друг ден е често наблюдавано явление в староизводните октоиси. Тук изключение правят Заг и Соф, където има пълно съвпадение между четирите стихири. Различен брой стиховни показва Стр, като между мъченичната и богородичната се вмъква стихира за свещеник, без паралели в гръцкия текст. Поместването на такава стихира сред стиховните за четвъртък, а също и за петък и събота характеризира единствено състава на този сред изследваните досега ръкописи. Ако изходим от изключително архаичните лексикални и синтактични различия, в това число и множеството моравизми в текстовете на Стр, можем да предположим, че изпълнението на стихира за свещеник възхожда към ранна практика, която изчезва в по-късните октоиси.

Новоизводните октоиси, както и печатните гръцки и църковнославянски издания съдържат преки съответствия за разглежданите апостолски стиховни, докато при богородичните невинаги има съвпадение.

Липсата на същностни отлики в стиховните стихири във всички проучени кодекси се обяснява с изискването тези песнопения да се отнасят само към първия по йерархия персонаж или събитие от следващия ден¹⁴. В конкретния случай е задължително присъствието на апостолската тема, затова не се допуска подреждането на стихири с друго посвящение в този дял от вечерната служба. Както вече бе споменато, единственото изключение, вероятно резултат от смесване на две служби, засега се наблюдава в Заг, където за 8 глас двата вида стихири са с разменени места — апостолските са изведени в началото, „На Господи, възвах“, а функциите им като стиховни са поети от 3 стихири — 2 за ап. Петър и 1 за св. Николай.

Ядрото на утринната служба за четвъртък съставя канонът или каноните, чийто брой, тематика и начини на комбиниране оформят специфич-

¹⁴ Шеламанова, Н. Цит. съч. с. 355.

на структура във всеки от изследваните староизводни октоиси. Поради първостепенното място на апостолската тема в този седмичен ден постоянен елемент е канонът за апостолите (общо). Затова за основа за подялбата на кодексите служи наличието или липсата на песнопения, посветени само на ап. Петър (или на двамата първоапостоли Петър и Павел). По този белег октоисите отново се разделят в две групи. В първата влизат Заг и Соф, съдържащи само един канон за деня, и то изцяло посветен на апостолите. Всяка песен в него се изгражда от 5 тропара: по 2 за апостолите, 2 за мъчениците и 1 за Богородица. Към тази група можем да причислим и 9/N Син, в който песните са съставени от по 5 тропара: 3 (в това число и богородичният) от канона за апостолите и 2 от канона за св. Николай¹⁵.

Втората група октоиси също съдържа споменатия апостолски канон, но освен него включва и химнографски материал, посветен на апостолите Петър и Павел, като начинът на комбиниране между двата канона е различен във всеки конкретен ръкопис.

Изоліран в тази група остава Стр, в чийто състав за всеки делничен ден влиза по 1 канон, смесен от двата предписвани за съответната служба канони. В четвъртък комбинирането между канона за апостолите и за ап. Петър и Павел се извършва по следната схема: ирмосът, първият тропар, мъченичният и богородичният са взети от канона за апостолите, а като втори се вмъква един тропар за ап. Петър и Павел.

Изборните октоиси Бит и Виен поради специфичното структуриране на материала включват за четвъртък само канона за ап. Петър и Павел, изпълняван на 4 глас. Виен съдържа и канон за св. Николай на 2 глас, който е вписан допълнително в страничното поле при възкресните канони, по-точно при канона на 7 глас. Композицията му показва някои нетипични за октоиховите служби особености — седалният тропар е на 5 глас, при това е само един, а не 4 или 5 и стои след първата песен вместо след третата. Вероятно преписвачът или съставителят на този интересен богослужебен сборник е събрал химнографски материал от два или повече октоиха, защото на много места в ръкописа са добавяни различни песнопения в полето¹⁶. Целта е била да се комплектува кодекс, удобен за непосредствената литургична практика.

Представителите на пълните октоиси, появили се в писмената практика към края на XIII — началото на XIV в.¹⁷, съдържат два канона, от които единият е за апостолите в съкратен вид с 4 тропара, а другият — за първоапостолите Петър и Павел. В заглавията липсват указания за наличието на двата, а според общоприетия начин се означава само ка: $\overline{\text{апл}}\overline{\text{омъ}}$ или ка: $\overline{\text{апл}}\overline{\text{л}}$. Подредбата в Крсб, Белгр и F.n.I. 76 следва задължителната йерархия в тематиката, тъй като отпред са изведени тропарите от канона за апостолите, а после идват тропарите на съответната песен

¹⁵ Според иниципата, публикувани от Й. Тарнанидис, този октоих показва някои структурни белези на новоизводните (напр. седалните са изнесени пред канона в делничните дни, а не са след третата песен), но по състава на стихирите и каноните следва особеностите на стария извод.

¹⁶ Вж. и Станчев, К., Г. Попов. Цит. съч., с. 139.

¹⁷ Шеламанова, Н. Цит. съч., 357—358.

от канона за ап. Петър и Павел. В Белгр обаче вторият канон е смесен във всяка песен с по един тропар от канона за св. Николай Мирликийски. По своето графично оформяне тези тропари се отличават от останалите, тъй като са написани с по-дребен почерк и често завършват в полето извън текстовата колона. Подобни разлики указват отново на съставителската дейност на някой от преписвачите, който оставял празно място между втория и богородичния тропар от канона за първоапостолиите и допълнително го запълвал с тропар от канона за св. Николай Мирликийски. В Сол разположението е обратно — в началото са тропарите от канона за ап. Петър и Павел, а после тропарите от съответната песен от канона за апостолиите. Според данните от описите, а също и наблюденията на Шеламанова¹⁸, както и привлечените за различетения ръкописи от архимандрит Амфилохий¹⁹ в изданието на Стр, в ранните руски параклитици също има канон за апостолиите и канон за ап. Петър и Павел в утринната за четвъртък (№ 125 и № 128 от Софийската сбирка в Руската национална библиотека в Петербург). По изключение някои представят разширен състав с 3-те възможни канона — за апостолиите, за ап. Петър и Павел и за св. Николай Мирликийски (№ 80 от сбирката на Руския държавен архив за древни актове).

В южнославянската практика след средата на XIV в. по отношение на изпълняваните канони съставът и структурата на утринната в четвъртък са изцяло унифицирани, за което съдим и от проучените новоизводни октоиси, и от най-ранните печатни сръбски издания. При това се наблюдава пълно съвпадение с химнографския материал в печатните църковнославянски и гръцки октоиси. Всички те включват по два канона за всеки глас. Първият, чийто автор и за осемте гласа е Теофан, е посветен на апостолиите и е непознат от по-ранната писмена традиция, а вторият е за св. Николай Мирликийски, известен и от кодексите преди XIV в., с автор за осемте гласа Йосиф Песнописец²⁰. В тези ръкописи не се откриват съответствия на тропарите от каноните за апостолиите (с изключение на 8 и 9 песен на 7 глас) и за ап. Петър и Павел, познати от староизводните октоиси.

Коренно различна картина представят руските параклитици до XVI в., всеки от които съдържа собствен вариант на утринната за четвъртък със съчетани по различен начин песнопения и от четирите възможни за този ден канони. Например в № 419 от 1369 г. от Московската синодална библиотека за 1, 3, 4, 6 и 7 глас са поместени канони за апостолиите, включвани в староизводните октоиси, за 2 глас — канон, образуван от канона за ап. Петър и Павел, ранния за апостолиите и Теофановия канон, а за 5 и 8 глас — само Теофановите творби; № 420 от 1386 г. за 1, 2 и

¹⁸ Пак там, с. 363.

¹⁹ Архим. Амфилохий. О самодревнейшем октоихе..., с. VI.

²⁰ Всъщност в печатния гръцки октоих каноните за апостолиите са анонимни, а за св. Николай само за 4, 5, 6, 7 и 8 глас съдържат акростих с името на Йосиф Песнописец. В Син 20 като Теофанови са отбелязани апостолските канони на 1, 2 и 3 глас, а на 5, 7 и 8 глас са посочени като Йосифови. Пак там за автор на всички канони за св. Николай (с изключение на 4 глас) е означен Йосиф Песнописец.

6 глас с малки изключения при някои тропари включва Теофановите канони, за 3, 4, 7 и 8 глас — каноните за апостолите без гръцки съответствия, а за 5 глас — канон с комбинирани тропари от ранния канон за апостолите и от канона за св. Николай; в № 421 от XV в. за 4, 5, 6, 7 и 8 глас срещаме Теофановите песнопения, а за 3 глас — канона за ап. Петър и Павел. Следи от каноните за ап. Петър и Павел се откриват в отделни тропари в песните за 1 глас в № 422 от XV в., докато за останалите гласове там каноните са смесени от двата за апостолите — ранните и Теофановите на съответния глас. Това многообразие свидетелства, че в руската практика до XVII в. все още липсва уеднаквяване по отношение на композицията на службите в четвъртък. Едва реформата на Никон (XVII в.) успява да унифицира състава и структурата им и да ги съгласува с печатните гръцки издания.

От изложените данни можем да обобщим, че композицията на службите за четвъртък особено ярко показва неустойчивостта и постоянното развитие на Октоиха като химнографски сборник чак до XVI в. На отделни равнища вариативността се явява в нееднаквото богослужбено място на едни и същи стихирите, в появата на различни по тема стихирите на едно и също място, в наличието на три, а след XIV в. и на четири възможни канона за един делничен ден, в регистрираните многобройни начини за смесване на тропари от отделни канони в един.

Единствен постоянен елемент в службата за четвъртък остават стихирите и каноните за апостолите, но тяхното място и вплитане в богослужението е различно във всеки конкретен кодекс. Те представят задължителната част от композицията, ядрото, което с малки изменения остава във всички октоиси. Втори, незадължителен елемент в структурата могат да бъдат или песнопенията за апостолите Петър и Павел, или творенията, почитащи св. Николай, като отношението между тях е или на взаимозаменяемост, или на съвместимост.

Разпространението на химнографския материал показва, че в ранната практика до средата на XIV в. почитането на апостолите Петър и Павел е много по-често застъпено, отколкото на св. Николай. По този начин четвъртък е бил отреден изцяло за апостолската тематика. Сравнително рядката поява на стихирите и каноните за св. Николай Мирликийски свидетелства за ограниченото им място в делничното богослужение и в руската, и в ранната южнославянска традиция.

Начало на постепенното унифициране на службите слага атонско-търновската редакция, но ако съдим от състава на октоисите и след XIV в., процесът протича нееднакво и неравномерно. Данните свидетелствуват, че в утринния дял от службата по-бързо и по-стабилно навлизат новият състав и структура с двата канона, от които първи винаги е апостолският на Теофан, а втори — за св. Николай Мирликийски на Йосиф Песнописец. В състава на предхождащия вечерен дял обаче по-дълго продължават да съществуват песнопения, свързани със стария извод, които се съвместяват по различен начин с изискваните от новия извод стихирите. Песнопенията за ап. Петър и Павел, както и ранните апостолски канони не изчезват веднага от ръкописните октоиси. Силата и авторитетът на ранната традиция, а също и неизбежната инертност при писменото раз-

пространение на този тип книги продължават да ги задържат още два века в богослужението до реформата на патриарх Никон, която слага край на тяхното присъствие в Октоиха, а оттам вероятно и в делничното песенно последование за четвъртък.

Marija Jovčeva (Sofia, Bulgaria)

PECULIARITIES OF THE CONTENTS AND STRUCTURE OF THE SERVICES FOR THURSDAY ACCORDING TO SLAVONIC MANUSCRIPT OCTOECHOS

(Summary)

The article deals with the contents and structure of the services for Thursday according to Slavonic Octoechos from the 12th to the 16th century. On the basis of the examined manuscripts it is concluded that the only constant element in them were the stichera and canons devoted to the Apostles. A second not compulsory element in the composition was the hymnography devoted to the Apostles Peter and Paul or to Saint Nicholas as the relations between them were either of compatibility or of reciprocal replacement. The spread of the material in the early practice up to the 14th century shows that the Apostles Peter and Paul were more often celebrated than Saint Nicholas. After the Athos-Turnovo redaction the canons and stichera to Saint Nicholas became a compulsory element in the services for Thursday. The hymnographical works about the Apostles Peter and Paul, however did not disappear from the manuscript Octoechos at once. They continued to exist in manuscripts for two more centuries until Patriarch Nikon's reform which entirely eliminated them from weekday liturgical practice.